

MŰHELY

KISS GÁBOR

AZ I. VILÁGHÁBORÚ OSZTRÁK–MAGYAR VESZTESÉGI ADATAINAK KEZELÉSE 1914-TŐL NAPJAINKIG

A 2010-es évek elején, közeledve az I. világháború kitörésének 100. évfordulójához a közvélemény érdeklődése egyre inkább a már-már elfeledett, az emberiség őskatasztrófájának tartott világégés történései felé fordult. A családi legendáriumok leginkább a hősi halált halt, hadifogságba esett hozzátartozók emlékét vagy a megsebesült családtagok történeteit őrizték meg. Az eltelt 100 esztendő azonban a generációkon átívelő emlékeket és történeteket mára többnyire oly mértékben elhomályosította, hogy a kései utódokra csak a déd- vagy üknagypapa neve, valamint az a pusztá tény maradt, hogy valamikor, valahol a háború sodrában odaveszett, hadifogságra jutott, ahonnét szerencsés esetben évek múlva hazatérhetett, illetve sebesülést szenvedett, vagy esetleg valamilyen a harctéri szenvedések következtében kialakult betegség kínozza. Érthető módon a mai hozzátartozó minél több adatot szeretne megtudni a keresett rokon I. világháborús sorsára vonatkozóan. A kutatás lehetséges, de nagyon nehéz, mert az I. világháború során szolgálatot teljesített magyarországi születésű, legénységi állományú katonák katonai anyakönyvi lapjait, vélhetően hadkötelezettségi koruk lejárta után megsemmisítették. Mégis, milyen forrásbázis áll rendelkezésünkre a kutatáshoz? A legnagyobb adatbázist a csak papír-alapon létező bécsi veszteségi iratanyag jelenti, amely manapság a bécsi Hadilevéltár leginkább keresett, egyben a legösszetettebb és legnehezebben kutatható irategyüttese. Azonban először is nézzük, mit is jelent a veszteség egy haderő számára. A haderő számára minden olyan eset, esemény, melynek során a katona végérvényesen vagy időlegesen elveszíti hadképességét, vagyis szolgálatképtelenné válik, veszteséget jelent. Az alábbiakban vegyük sorra ezeket az eseteket, amelyek mindegyike más és más nehézségeket okozott az akkori technikai feltételek közepette működő adminisztrációnak: elhalálozás; sebesülés, betegség; hadifogság; nyomtalan eltűnés.

Miben is jelentkeztek a nyilvántartási nehézségek? Az elhalálozás, a hősi halál egyértelműnek tűnik, de számos esetben előfordult, hogy a halottként nyilvántartott katona végül szerencsésen előkerült. A sebesültként vagy betegként regisztrált katona pedig a későbbiekben sérülésének, illetve betegségének következtében bármikor hősi halottá válhatott. A hadifogságba esés kezelése sem egyszerű feladat, hiszen ebben az esetben csak a hadifogságba jutást elkerült bajtársak vallomásai, valamint a hadifogolytáborokból, sokszor hónapokkal később érkező hírek jelentettek támpontot. Ráadásul a hadifogolyélet megpróbáltatásai során később ezerszámra hunytak el a fogságra jutott katonák. A legnehezebben kezelhető fogalom a nyomtalan eltűnés, hiszen ilyenkor csak annyi bizonyos, hogy az illető katona a bevetést követően nem jelentkezett alakulatánál. Ekkor tulajdonképpen az említett esetek bármelyike megtörténhetett.

Mindezek után talán nem meglepő, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve Magyarország I. világháborús veszteségi adatait illetően csupán hozzávetőleges adatokkal rendelkezünk. A Monarchia összegzett veszteségéről többféle statisztikát is ismerünk. A legismertebbek az alábbiak.¹

A cs. és kir. Hadügyminisztérium kimutatása szerinti veszteségi adatok:²

<i>Bevonultak száma</i>	<i>Hősi halált haltak</i>	<i>Sebesültek</i>	<i>Eltűntek</i>	<i>Hadifogságra jutottak</i>	<i>Összes veszteség</i>
8 172 458 fő	905 299 fő	1 838 450 fő	837 483 fő	1 979 289 fő	5 060 521 fő

A m. kir. Belügyminisztérium számítása:

<i>Bevonultak száma</i>	<i>Hősi halált haltak</i>	<i>Sebesültek</i>	<i>Eltűntek</i>	<i>Hadifogságra jutottak</i>	<i>Összes veszteség</i>
8 321 850 fő	1 524 062 fő	1 838 450 fő	nincs adat	1 693 009 fő	5 060 521 fő

Dr. Gaston Bodart statisztikus számítása:³

<i>Bevonultak száma</i>	<i>Hősi halált haltak</i>	<i>Sebesültek</i>	<i>Eltűntek</i>	<i>Hadifogságra jutottak</i>	<i>Összes veszteség</i>
11 190 000 fő	1 047 000 fő	1 895 389 fő	332 950 fő	1 672 672 fő	4 998 011 fő

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a közös Hadügyminisztérium és a m. kir. Belügyminisztérium statisztikái csupán az összes veszteség tekintetében mutatnak azonososságot. A veszteség megoszlása azonban nagyarányú eltérést mutat. A kérdést sajnos nem áll módunkban eldönteni, mert a statisztikák alapját képező dokumentumok hiányosan maradtak fenn. A számok bár pontosnak tűnnek, csupán különféle számítások eredményei.⁴ A cs. és kir. Hadügyminisztérium irattárában ugyan található egy összesítés, amelyről tudható, hogy a kiadott veszteségi listák alapján készült, de ez csupán az 1918. április végi állapotot tükrözi. Az összesítést a bécsi Hadilevéltár felügyelete alatt működő Hadi Statisztikai Iroda (Kriegsstatistisches Büro) készítette.⁵

<i>Bevonultak száma</i>	<i>Hősi halált haltak</i>	<i>Sebesültek</i>	<i>Eltűntek</i>	<i>Hadifogságra jutottak</i>	<i>Összes veszteség</i>
nincs adat	625 903 fő	1 369 084 fő	887 389 fő	812 413 fő	3 909 406 fő

A háborúból azonban még fél esztendő volt hátra. A haderő előtt olyan súlyos veszteségekkel végződött események álltak, mint az 1918. júniusi Piave menti offenzíva vagy

¹ Kézikönyv 1935. 328. o.; valamint *Bodart* 1919. 6. o.

² Ugyanezeket az adatokat közli: *Mike* 1927. 623–633. o.

³ Kézikönyv 1935. 328. o. Dr. Bodart, Gaszton (1867–1940) osztrák hadtörténész, statisztikus.

⁴ Egyfajta számítási módot Mike Gyula is közread: *Mike* 1927. 627. o.

⁵ KA Wien KM 10. Abt. 38-15/15-1918.

az októberi olasz ellentámadás. Nem beszélve a padovai fegyverszüneti egyezmény aláírásakor bekövetkezett félreértés vagy kommunikációs hiba nyomán olasz hadifogságra jutott több százezer katonáról.⁶ A dokumentum megjegyzést csupán a hadifogságba jutottak számához fűz, miszerint a Vöröskeresztnél ez idő szerint 400 000 azonosítatlan hadifogoly neve található. Az irat egyébként külön statisztikát közöl a cs. és kir. hadseregre, a m. kir. honvédségre, valamint az osztrák Landwehr veszteségeiről. A m. kir. honvédség veszteségi adatai az alábbiak:

<i>Bevonultak száma</i>	<i>Hősi halált haltak</i>	<i>Sebesültek</i>	<i>Eltűntek</i>	<i>Hadifogságra jutottak</i>	<i>Összes veszteség</i>
nincs adat	35 325 fő	128 084 fő	146 789 fő	112 311 fő	422 509 fő

Magyarország veszteségi adatait szemlélve első látásra egyszerű a kép. Persze ebben az esetben is csupán beclésről beszélhetünk. A számítás alapjait itt sem ismerjük. A szakirodalom szerint a Trianon előtti Magyarország embervesztése a következő:⁷

<i>Bevonultak száma</i>	<i>Hősi halált haltak</i>	<i>Sebesültek</i>	<i>Eltűntek</i>	<i>Hadifogságra jutottak</i>	<i>Összes veszteség</i>
3 800 000 fő	611 000 fő	743 000 fő	nincs adat	734 000 fő	2 088 000 fő

Természetesen a trianoni békeszerződést követően megmaradt országrészekre vonatkozóan is létezik számítás vagy inkább beclés.⁸

<i>Bevonultak száma</i>	<i>Hősi halált haltak</i>	<i>Sebesültek</i>	<i>Eltűntek</i>	<i>Hadifogságra jutottak</i>	<i>Összes veszteség</i>
nincs adat	116 762 fő	367 673 fő	41 419 fő	174 427 fő	700 281 fő

A fentiek alapján megállapítható, hogy Magyarország a Központi Hatalmak veszteségeinek tekintetében az 5. helyet foglalja el.⁹

A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1914 októberétől készített veszteségi kimutatókat. A számítások alapját a Hadügyminisztérium által időszakonként kiadott veszteségi listák képezték. Az első kimutató 1914. november 5-én került a Honvédelmi Minisztériumba, amit az első 38 kiadott veszteségi lista alapján készítettek.¹⁰ A listából nemzetiségek szerinti bontásban, százalékos arányban próbálták meg kigyűjteni az

⁶ Az 1918. november 3-án aláírt fegyverszüneti megállapodás nem azonnal, hanem másnap, november 4-én 15 órakor lépett érvénybe, amelyről a hadvezetés nem értesítette a csapatokat. Így a meglepett osztrák–magyar erők legalább 360 000 katonája esett hadifogságba.

⁷ Kézikönyv 1935. 325. o.

⁸ Kézikönyv 1935. 328–329. o.

⁹ Kézikönyv 1935. 325. o. A legnagyobb veszteséget Németország szenvedte el, 1 900 000 hősi halottjával és 4 200 000 sebesültjével. Ausztria a 800 000 hősi halottjával és 1 000 000 sebesültjével másodikként következik.

¹⁰ HL HM 18013/el.3-1914.

egyves veszteségi eseteket. Igaz, a hivatal elismerte, hogy számításai számos bizonytalansági tényezőt tartalmaznak. Ráadásul a világháború folyamán az is előfordult, hogy osztrák Landwehr alakulatok magyarországi kiegészítést kaptak. Sajnos az ily módon kiegészített osztrák alakulatok magyar veszteségeiről nincs információnk. A statisztikák egy része a Honvédelmi Minisztérium 3., alapvetően a honvédség kiegészítésének ügyeivel, valamint veszteségi nyilvántartással is foglalkozó osztályának irattárában fennmaradt. Az egyik utolsóként fennmaradt, 1917 januárjában kiadott és alább közölt veszteségi számításuk az 1916. december 11-éig kiadott veszteségi listák alapján készült.¹¹

	<i>Cs. és kir. gyalogezredek</i>		<i>Honvéd gyalogezredek</i>		<i>Cs. és kir. és honvéd lovasság</i>		<i>hadifogságba esettek</i>
	<i>hősi halált haltak</i>	<i>sebesültek</i>	<i>hősi halált haltak</i>	<i>sebesültek</i>	<i>hősi halált haltak</i>	<i>sebesültek</i>	
magyar	48,1%	47,2%	57,3%	58,3%	69,9%	69,9%	46,1%
német	10,4%	10,6%	11,6%	11,6%	7,6%	7,6%	10,6%
szlovák	9,5%	9,3%	7,5%	7,1%	3,2%	3,2%	9,4%
román	15,5%	15,1%	7,9%	8,0%	2,4%	2,4%	15,5%
rutén	1,8%	1,7%	1,5%	1,5%	0,2%	0,2%	2,3%
horvát	7,4%	8,1%	6,5%	6,2%	8,8%	8,8%	8,2%
szerb	5,2%	5,8%	4,7%	4,4%	3,7%	3,7%	5,8%
egyéb	2,1%	2,2%	3,0%	2,9%	4,2%	4,2%	2,1%

A statisztikák bizonytalanságának egyik alapvető oka rögtön a veszteségi adatok kezelésében keresendő. Bár a nyilvántartás szempontjából elsöre okos döntésnek bizonyult a központi nyilvántartás megszervezése, vagyis, hogy veszteségi nyilvántartással csak a cs. és kir. Hadügyminisztérium foglalkozott. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium, illetve az osztrák cs. kir. Védelmi Minisztérium (Verteidigungsministerium) veszteségi adatgyűjtést nem végzett. Bár a Honvédelmi Minisztérium elnöki 1.a. osztályának kebelében 1917 februárjában létrehoztak egy statisztikai csoportot, melynek felállításáról Szurmay Sándor m. kir. honvédelmi miniszter 1917. március 4-én kelt levelében értesítette Alexander Krobotin cs. és kir. hadügyminisztert.¹² A statisztikai csoport a veszteségi listák alapján veszteségi számításokkal is foglalkozott, de a csoport által jegyzett számítások ez idáig még nem kerültek elő. Mivel a háború gyors befejezésének lehetősége hamar szertefoszlott és a veszteségi adatok egyre növekedtek, az adatok feldolgozásával a Hadügyminisztérium apparátusa egyre nehezebben tudott megbirkózni. Az adatokat, egyfelől a bécsi cs. és kir. Hadügyminisztérium 10. osztálya keretében, a mozgósításkor felállított veszteségi csoport (Verlustgruppe), amely 1917 júniusától 10. veszteségi lista osztály néven működött (Verlustlistenabteilung),¹³ másfelől az Osztrák–Magyar Vöröskereszt

¹¹ HL HM 1204/el.3.-1917.

¹² KA KM 38-15/3-13-1917.

¹³ Reichl 2007. 50. o.

bécsi központja dolgozta fel. A Vöröskereszt bevonása a nyilvántartásba, ahol elsősorban a sebesültekre, betegekre és a hadifogságba esettekre, valamint 1915 decemberéig a hadisírokra vonatkozó adatokat is gyűjtötték, kézenfekvő volt.¹⁴ A katonai adminisztráció persze több-kevesebb sikerrel megpróbálkozott az egyre növekvő veszteségi jelentésáradat feldolgozásával. A legnagyobb gondot a hadifogságba esettek egyre szaporodó száma jelentette. Ezért 1915 februárjában a 10. osztály mellett felállították a csak hadifogolyügyekkel foglalkozó 10. hadifogoly osztályt (10. Kriegsgefangenenabteilung), amely a csapatoktól beérkező hadifogságba esettekre vonatkozó adatokat dolgozta fel, valamint a téma elvi ügyeivel foglalkozott, beleértve a Monarchia területén lévő idegen hadseregbeli hadifoglyok ügyeit is.

A kimutatások bizonytalanságának másik oka a csapattestek veszteségi nyilvántartásaiban keresendő. Egyes csapattestek ugyanis nyilvántartásaikat pontatlanul vagy egyáltalában nem vezették. Hazai Samu honvédelmi miniszter 1916. március 21-én kiadott körrendelete¹⁵ szerint olyan ezred is volt, amely 1914 októbere óta nem terjesztett fel veszteségi jelentést, egy másik pedig az első veszteségi jelentését csak 1914 végén küldte be. A hiányosan beküldött jelentések száma is jelentős volt. Például egy ezred összesen 19, egy másik ezred 27 elesettet jelentett be, miközben ugyanazon ezredek póttesteinél 855, illetve 978 katonát tartottak nyilván elesettként. A körrendelet ugyan felszólította az érintett csapattesteket a hiányosságok pótlására, de az eredményről nincs tudomásunk.

A veszteségi nyilvántartás pontos vezetésének alapfeltétele a hősi halált halt katona azonosíthatósága. Ennek érdekében minden katonát elláttak egy úgynevezett azonosító jeggyel, amit egy fémtokba téve a jobb nadrágzseb mögé bevarrva, egy zsinórral a nadrághoz erősítve kellett tartani. Az azonosító jegyen kezdetben a következő adatokat tüntették fel: csapattest, név, vallás, sorozási év, anyakönyvi lap száma, illetőségi hely (település, megye, ország), születési év. Később a feltüntetett adatokat kibővítették a rendfokozat, a születési hely és a beadott oltások¹⁶ adatainak, valamint az elhalálozás esetén értesítendőek megjelölésével. Az adatokat latin betűs írásmóddal,¹⁷ javítások mellőzésével kellett feltüntetni. A harctéren hősi halált halt katona adatait az azonossági jegy alapján a tábori lelkészek vagy az egészségügyi szolgálathoz tartozók jegyezték fel az úgynevezett haláleseti beadványba, amely a halotti anyakönyvbe történő bejegyzés alapja volt. A dokumentumon feltüntették a temetést végző lelkész, valamint a halálesetet igazoló tanúk neveit. Az azonossági jegy a temetésig a hősi halottnál maradt. Persze gyakorta előfordult, hogy az azonossági jegy, különösen a harcok szünetében, elegendő idő hiányában végzett tömeges temetésekkor vagy a temetetlenül maradt halottak esetében a halottnál maradt. Ilyenkor általában a halálesetet nem is regisztrálták, így az illető katonát legfeljebb eltűntként jegyezheték fel.

A harctéri hősi halottakat szerencsés esetben azonosítva, temetési helyüket megjelölve helyezték végső nyughelyükre. A temetők, sírhelyek létesítését 1915-től központi tájé-

¹⁴ 1915 decembere után a hadisírokkal önálló osztály foglalkozott. A vöröskereszt az addigi tevékenysége során keletkezett hadisírokra vonatkozó iratait átadta az újonnan felállított osztály számára.

¹⁵ HL HM 4465/eln.3-1916.

¹⁶ A világháború során az osztrák–magyar haderőben a tifusz, a kolera, valamint a himlő ellen alkalmaztak védőoltást.

¹⁷ A korszak német nyelvű írásbelisége általában a gót betűs írásmódot használta, ami egy németül nem tudó számára gyakorlatilag olvashatatlan volt.

koztatók segítették, melyekben meghatározták a fejfák, sírhantok, emlékművek formáját, anyagát. A lehetőség szerint jól látható, feltűnő helyen, például facsoportok szomszédságában vagy erdei tisztáson létesített harctéri temetőt lehetőség szerint fa- vagy kőkerítéssel vették körül. Az egyszerű sírhantokat fakeresztekkel jelölték meg. A tömegsírok fölé kőből készült emlékműveket emeltek.¹⁸ A harcérintkezéstől távolabb eső temetők első sorban az egészségügyi intézmények tevékenységéhez, vagyis az elsősegély-helyekhez, tábori kórházakhoz, gyengélkedőházakhoz kapcsolódtak. Ezeket a temetőket első sorban az adott település temetője mellett vagy annak területén, attól leválasztva alakították ki. Ahol ez nem volt lehetséges, a temető területét a település mellett, útról vagy vasútról jól látható helyen, de attól megfelelő távolságra jelölték ki. A temető kialakításánál katonaszerű egyszerűségekre törekedtek. Az egyforma sírok egymástól azonos távolságra, meghatározott sorrendben sorakoztak. A temető központi része rendszerint a bejáratnál szembe került, és a temető fő útvonala is ide vezetett. A központi rész lehetett egy kápolna vagy egy nagyobb kereszt, illetve emlékmű. A temetőkben lehetek egyes sírok, amelyeket például csoportokra vagy sorokra osztottak, illetve tömeg- vagy gyűjtősírok, amelyekbe megkülönböztetés nélkül több hősi halott is került. A tiszteket és a különösen hősiesség helytállást tanúsított legénységi állományt lehetőség szerint mindig egyes sírba temették.¹⁹

A kiadott tájékoztatók, előírások ellenére az osztrák–magyar katonatemetők, sírhantok meglehetősen változatos képet mutattak, mert a megfelelő szakemberek sok esetben nem álltak rendelkezésre, bár a hősi temetők tervezési és kivitelezési munkálatai során a katonai szolgálatra behívott képzőművészek, építészek, kőfaragók szakértelmét igyekeztek igénybe venni. A hadvezetőség látva és megértve a nehézségeket, a temetők egységesítésének tervét a háborút követően is megvalósíthatónak vélte. Persze a tervek között egy vesztes háború lehetősége fel sem merült.

Hogyan is alakult a veszteségi nyilvántartás folyamata? A csapatoktól alapvetően két irányból érkeztek veszteségi adatok a központi nyilvántartásba. A csapattestek²⁰ gazdasági hivatalai meghatározott időszakonként, általában hetente vagy jelentősebb harcselekményeket követően készítettek el veszteségi jelentéseiket, amelyeket a kiegészítésük szerint illetékes hátországi katonai parancsnokságokon keresztül a Hadügyminisztérium 10. osztályához juttattak el. A csapattestek tábori lelkészei vezették a halotti anyakönyveket. Az egészségügyi intézmények halotti anyakönyveit az intézmények lelkészei vezették. A halotti anyakönyvek rendszerint három példányban készültek. Az 1. példány a harctéren működő hadsereg tábori lelkészének őrzésébe, a 2. példány a csapattest békeállomáshelye szerint illetékes tábori püspökség székhelyére került, a 3. példányt a bécsi székhelyű Apostoli Tábori Vikáriátus (Apostolisches Feldvikariat) kapta meg.

A betegekről és sebesültekről az egészségügyi intézmények a Vöröskereszt bécsi központjához továbbították az adatokat. A hadifogságba jutott adatait szintén a Vöröskereszt bécsi központja tartotta nyilván. A tudomására jutott adatokat feldolgozta,

¹⁸ Reichl 2007. 92–95. o.

¹⁹ Reichl 2007. 96–99. o.

²⁰ A katonai alakulatok középső szervezeti elemei. Az I. világháború során alapvetően az ezred, illetve az önálló zászlóalj tartozott ebbe a csoportba. Például egy gyalogezred 3 vagy 4 zászlóaljból állt. 2 ezred alkotott egy dandárköteléket, 2 dandár, vagyis 4 ezred pedig egy hadosztályt képezett. Egy gyalogzászlóalj kötelékébe általában 1000–1500 fő tartozott.

majd megküldte a Hadügyminisztérium 10. osztályához. (Az adatokat egyébként a hadviselő felek nemzeti öröskeresztes szervezetei kölcsönösen eljuttatták egymáshoz.)

A 10. osztály által összesített veszteségi adatokat a Hadügyminisztérium által időszakonként kiadott veszteségi listák adták közre. Az 1. szám 1914. augusztus 12-én látott napvilágot. Megjelentetése, különösen a kezdeti időszakban, számos nehézségbe ütközött. A legnagyobb gondot az óriási érdeklődéshez képest a kevés példányszám jelentette, az első számokat 110 000 példányban jelentették meg.²¹ Ezért a nyilvánosságra hozatal napján gyakorta tömegek váraкоztak a kihirdetésre. A többségnek persze nem jutott a kiadványból, így a hirdetőoszlopokra kiragasztott listából próbált információhoz jutni. A tumultuózus jelenetek következménye sokszor tettelegesség lett. Később a listákat a sajtó is közölte, ily módon az érdeklődők számára könnyebben hozzáférhetővé vált. A napisajtóban történő közlés mellett érvelt Tisza István is, aki táviratban kérte a cs. és kir. hadügyminiszter segítségét.²² Később, 1914 októberében a cs. és kir. hadügyminiszter, Alexander Krobatin tábornagszernagy furcsa mód a kiadás beszüntetését javasolta, amit a magas kiadási költségekkel, valamint azzal indokolt, hogy a sajtó amúgy is nyilvánosságra hozza, sőt, sokszor előbb, mint ahogy a hivatalos lista megjelenik, ráadásul a listák pontatlanok is. A javaslatot végül elvetették, bár az elkövetkezendő években is sokszor szóba került a kiadvány megszüntetése, illetve a kiadás korlátozása.²³ Végül a kiadvány összesen 708 számot ért meg.²⁴ Az utolsó számot 1919. január 29-én adták ki. A listák több millió hősi halott, eltűnt és hadifogságra jutott tiszt és legénységi állományú katona alapadatait tartalmazzák. Az adatsorok azonban sokszor hiányosak voltak, ami azt jelenti, hogy a hiányos adatokkal feltüntetett katona ma már azonosíthatatlan. Főleg a gyakori vezetéknevű személyek esetében nehéz az azonosítás, mert akkoriban a legénységi állományúak születési adatait legfeljebb a születési év és hely megjelölésével tartották nyilván.

A sebesültekről és betegekről a Vöröskereszt bécsi székhelyű Közös Központi Tudakozó Irodája (Gemeinsames Zentralnachweisebüro) jelentetett meg névjegyzékeket. Az 1. szám 1914. augusztus 24-én jelent meg, amelyet további 545 szám követett, így 1917. november 23-áig, az utolsó szám megjelenéséig 546 számot adtak ki.

Mindkét kiadvány közös jellemzője, hogy nem készült hozzájuk összevont névmutató, csupán bizonyos időszakonként kiadott, sorszámozott betűsoros névjegyzékek, amelyek elkülönítve sorolják fel a tiszteket és a legénységi állományhoz tartozókat. E kiadványok tulajdonképpen használhatatlanok, ugyanis a keresést kérő hozzátartozók ma már az elhalálozás vagy a sebesülés idejét nem ismerik. Ők éppen ez után érdeklődnek. Az elmúlt években elsőként a Cseh Nemzeti Könyvtár, majd az Osztrák Nemzeti Könyvtár digitalizálta az anyagot, és honlapjaikon ingyenesen hozzáférhetővé tették. A kutatást karakterfelismerő program teszi lehetővé, bár a program bizonytalansága miatt a haté-

²¹ KA KM 10. Abt. 38-15/9-5-1914.

²² KA KM 10. Abt. 38-15/6-1914.

²³ KA KM 10. Abt. 38-15/8-3-1915.

²⁴ A kiadvány fenntartása mellett érvelt a m. kir. belügyminiszter, Sándor János is, aki így vélekedett: „bár a veszteségi kimutatások gyakorlati szempontból sok tekintetben fogyatékosak és az érdekeltek is rendszerint hozzátartozóikról már a jegyzékek nyilvánosságra bocsátása előtt értesítve lesznek, mindazonáltal mivel a nagyközönség e jegyzékekhez hozzászólt, nézetem szerint az azok kiadásának megszüntetésére vonatkozó javaslatot a magam részéről nem tartom elfogadhatónak.” KA KM 10. Abt. 38-15/9-11-1914.

konyság igencsak megkérdőjelezhető. Természetesen a fentebb említettek miatt a kiadott veszteségi listák korántsem nevezhetők teljes körűeknek.

A veszteségi lajstromok megjelenésével egyidejűleg a Hadügyminisztérium a kiadott lajstromokat elküldte az összes törvényhatóság számára is, majd a törvényhatóságok a lajstromok alapján értesítették az érintett hozzátartozókat.²⁵ A katonai adminisztráció 1916 nyaráig nem küldött értesítést a családtagok számára. A cs. és kir. Hadsereg Főparancsnokság azonban 1916. június 7-én úgy intézkedett,²⁶ hogy ezentúl a halotti anyakönyveket vezető tábori lelkészek tábori levelezőlapon kötelesek értesíteni a hozzátartozókat. Azonban a halál helyét és az eltemetés helyét sokszor nem tüntethették fel, mert a katonai szempontok ezt nem tették lehetővé. A szűkszavú értesítést a tábori lelkész hivatalos pecsétje és aláírása zárta. Persze az is előfordulhatott, hogy egy gondos parancsnok saját elhatározásából értesítést küldött az otthoniaknak, gyakorta mellékelve az elhunyt hozzátartozó kisebb személyes tárgyait, iratait is.

A bécsi Hadilevéltár I. világháborús veszteségi anyagának jelentősebb fondjai az 1920-as és 1930-as években kerültek a bécsi Hadilevéltár őrizetébe, amelyek a becslések szerint 40 millió különféle veszteségi feljegyzést őriznek.²⁷ A legnagyobb terjedelmű fond az úgynevezett fonetikus gyűjtemény, amit a „fogyatéka jutott” elsősorban sebesültek, betegek, hadifogságra jutottak és ezek mellett hősi halált halt és eltűnt katonák vezetékneveit alapul véve, kiejtés szerint próbáltak meg több-kevesebb sikerrel összeállítani. A feldolgozó munka eredetileg a Vöröskereszt bécsi Közös Központi Tudakozó Irodájában, illetve ugyanezen szervezet információs irodájában (Auskunftsbüro) folyt.²⁸ A hatalmas mennyiségű, különböző formátumú, de nagyjából azonos alakú, általában kézzel írt, gót betűs feljegyzések összesen 6486 dobozt töltenek meg. A dobozok egyenként 1500-2000 darab feljegyzést, cédulát tartalmaznak. A kutatás az említett fonetikus rendszer bonyolultsága miatt igencsak nehézkes, sokszor a keresett nevet szinte lehetetlen fellelni. Az eredményes kutatómunka tehát feltétlenül sok tapasztalatot és kitartást igényel. Például a Bíró vezetéknevű a Bizer feliratú dobozban keresendő, a Csizmadia pedig a Cinalir feliratúban.

A következő fond az úgynevezett Matrikenkartei gyűjtemény, amely többségében a levéltár őrizetében lévő, I. világháborús halotti anyakönyvekből kigyűjtött hősi halottak neveit tartalmazza a születési és katonai alapadatokkal. A kiállított karton a halotti anyakönyv folyószámának, valamint az adott oldal számának a jelzetét is feltünteti. Így az anyakönyvet a megadott oldalszámnál felülvéve hozzájuthatunk a teljes, bejegyzett adatsorhoz, vagyis szerencsés esetben megtudhatjuk a halál idejét, okát és az eltemetés helyét is. Az 1230 darab dobozt felölelő gyűjtemény dobozonként megközelítőleg 1000 kartont foglal magába. A kartotékrendszer felépítését vélhetően a 10. veszteségi lista osztály végezte, szintén fonetikus módszerrel. A kutatás azonban ebben a fondban a fonetikus gyűjtemény esetében ismertettnél jóval egyszerűbb. Elsősorban azért, mert a kialakított szabályokat következetesen betartották.

²⁵ A KM 10. osztályának a veszteségi lajstromok kiadására vonatkozó, 1912. december 15-én napvilágot látott 1296-1912/res. számon kiadott rendelkezése megtalálható az osztály 1917. évi irattárában a 38-15/3-22-1917. szám alatt.

²⁶ HL HM 10125/el.3-1916.

²⁷ *Tepperberg* 2006. 10. o.

²⁸ A magyarországi iroda Budapesten, a IV. kerület, Váci-út 38. szám alatt működött.

A Totenkartei nevű gyűjtemény alapján véve az alakulatoktól beérkezett veszteségi listák feldolgozása során keletkezett, de a hadifogságban elhunytakra vonatkozóan is szép számmal tartalmaz adatokat. Az 1095 doboznyi, azonos méretű és nagyrészt azonos formátumú, név szerint összerakott kartonokból álló fond dobozonként 1000-1200 hősi halott nevét, születési és halálozási adatait őrzi. A kartonok sok esetben utalnak a csapattesttől beérkezett, majd a 10. osztálynál irattározott veszteségi lista iktatószámára is. Így amennyiben a hivatkozott veszteségi lista fennmaradt, könnyen ellenőrizhetjük a kartonon szereplő adatokat, ami például olvasási bizonytalanság esetén hasznos segítséget nyújthat – ez bizony az elmúlt évszázad során megfakult, ceruzás gót betűs írásképpel könnyen előfordulhat. Egy személyről akár több kartont is őríz a gyűjtemény.

A hadifoglyokra vonatkozó fond több állagból tevődik össze. Az alapvetően név szerint, szintén a fonetikus rendszert alkalmazva összeállított cédulakatalógust jelentő gyűjtemény több mint 1500 dobozt, dobozonként legalább 2000 névkartont tartalmaz. Az anyag alapvetően a Vöröskereszthez beérkező hadifoglyolisták feldolgozásával keletkezett, az eredeti szándék szerint országonkénti bontásban. Mára azonban igencsak összekeveredett. A legnagyobb három állagban, amely eredetileg az orosz hadifogságba jutottak adatait őrízte volna, szép számmal találhatunk olasz, szerb vagy akár angol hadifogságba kerülteket is. A kartonok sajnos sok esetben hiányos adatokkal rendelkeznek, sőt gyakorta a feltüntetett nevek is pontatlanok, ami nem meglepő, hiszen a névlistákat készítő orosz, szerb vagy olasz írnok számára a magyar vezetéknevek leírása nehéz feladat volt. A kartonokon elvileg feljegyezték a személyi adatokat és katonai alapadatokat (csapattest és alegység száma), a rendfokozatot, illetve a fogságba esés helyét és idejét, valamint a hadifoglytábor nevét. A kartonok hátoldalára néha még a hozzátartozók neveit és címeit is feljegyezték. Sajnos, a kartonok egy részét azonban hiányosan töltötték ki. A hadifogságból történt elbocsátás idejét információ hiányában nem rögzítették.²⁹ A gyűjtemény egy személyről akár több kartont is őrízhet, attól függően, hogy az illető hány hadifoglytáborban raboskodott. A cédulakatalógus alapját képző listák közül csak az Oroszországból származóak maradtak fent. Az 1914 és 1917 közötti időszakban keletkezett iratanyag 85 doboznyi legénységi és 5 doboz tisztii állományú névlistát tartalmaz.

A m. kir. Honvédelmi Minisztérium 3. osztálya csak a hadifogságban elhunyt, azonosíthatatlan magyar állampolgárságú katonák személyi adatainak a kiderítésével, gyűjtésével foglalkozott.³⁰ A nemzetközi Vöröskeresztől hiányos adatokkal érkező hadifoglykardonokat, előbb a *Rendeleti Közlönyben*, majd 1917. március 1-jétől rendszeresen a *Budapesti Közlönyben* tették közzé.³¹ Végül az utóbbi közlönyben történt megjelentetés bizonyult hatékonyabbnak, mert ebben az esetben nemcsak a honvédség, hanem a nagyközönség számára is elérhetővé váltak az azonosításra várók adatai. A hozzátartozók pedig aggódva böngészhették a megjelentetett listákat, remélve, hogy rábukkannak szeretteikre. A hozzátartozók által azonosított katonák adatai visszakerültek a Honvédelmi Minisztériumba, majd az adatokat a bécsi Hadügyminisztérium 10. veszteségi osztályára küldték. Sajnos a listák egy példányban készültek, ezért Magyarországon nem maradtak fenn.

²⁹ Az Ausztria területéről származókról, pontosabban az Ausztriába hazatértekről külön cédulakatalógus áll rendelkezésre (Heimkehrkarten).

³⁰ HL HM 2057/el.3-1917.

³¹ Uo.

Az eltűntekről összeállított cédulakatalógus alapját a csapattestek veszteségi jelentései adják. A bécsi Hadilevéltár a jelentésekből kigyűjtött, eltűnt katonák adatait tartalmazó cédulákat csapattestenkénti bontásban, azon belül név szerint betűrendbe sorolva őrzi. A dobozonként legalább 1500 kartont rejtő anyag összességében 166 dobozból áll. A kartonok szerencsés esetben a személyi adatokat és az eltűnés helyét, valamint idejét is közlik.

A katonai egészségügyi intézményekben ápoltakról kiállított, úgynevezett előjegyzési lapokat (Vormerkblätter), amelyek tulajdonképpen a személyi adatok feltüntetése mellett a betegsége, illetve a sebesülésre vonatkozóan adnak tájékoztatást, vélhetően a háborút követő időszakban próbálták meg név alapján betűrendbe sorolva egyetlen fondban egyesíteni. A feladat azonban kivitelezhetetlen vállalkozásnak bizonyult. Sohasem készült el. A gyűjtemény csupán 755 doboznyi, dobozonként megközelítőleg 1500 lapot tartalmaz, amely így legalább kutatható. Az anyag egy személyről itt is több feljegyzést őrizhet, attól függően, hogy az illető hányszor állt kórházi kezelés alatt. A fennmaradó, egészségügyi intézményenként lerakott, több ezernyi dobozt magában foglaló iratanyag gyakorlatilag kutathatatlan. Hiszen ki emlékszik ma már arra, hogy a keresett hozzátartozót melyik egészségügyi intézményben kezelték?

A bécsi Hadilevéltárban lévő halotti anyakönyveket, vélhetően a már említett okból, három sorozat őrzi. Persze a sorozatok korántsem teljeskörűek. A csapattestektől és a különféle egészségügyi intézményektől származó, 1. számú sorozatként nyilvántartott halotti anyakönyvek közül legkevesebb 150 kötet tartalmazhat magyar állampolgárokra vonatkozó adatokat.³² Ehhez a sorozathoz nem készült külön cédulakatalógus. A csapattestenként, illetve az egészségügyi intézményenként rendezett kötetekben névmutatók segítségével lehet kutatni. Egy kötet több évfolyamot is magában foglal, így előfordulhat, hogy egy adott kötetben nem összevont névmutató, hanem évente készített, ezért több névmutató is található. Sajnos a sorozat anyakönyveinek 90%-ában csupán az 1916. esztendő végéig találhatunk bejegyzéseket. A m. kir. honvédség csapattestei esetében pedig csupán egyetlen anyakönyv maradt fenn, amely néhány, a trianoni határon kívül eső békehelyőrséggel rendelkező gyalogezred hősi halottairól nyújt töredékes adatokat. A 2. sorozat a csapattestek és az egészségügyi intézmények nevének feltüntetése nélkül, 5010 db világháborús, különböző terjedelmű halotti anyakönyvből áll. A kötetekhez névmutató katalógust készítettek, amely nem más, mint a Matrikenkartei elnevezésű, az előbb említett gyűjtemény. A 3. sorozat hasonló a 2. sorozathoz, de ma már kideríthetetlen okból „N” megjelölést kapott és 1999 db anyakönyvet foglal magába. A kötetekből kiírt hősi halottak nevei szintén a Matrikenkartei gyűjteménybe kerültek.

A hadisírok nyilvántartását kezdetben decentralizáltan a hadtest-parancsnokságok és a katonai parancsnokságok szervezeteiben létrehozott hadisírokkal foglalkozó osztályok, felügyelőségek (Kriegsgräberabteilungen, Kriegsgräberinspektorate) végezték, majd szintén központilag próbálták kezelni a kérdéskört, vagyis ebben az esetben is csak a cs. és kir. haderő kötelékében folytattak ilyen jellegű feldolgozó munkát. Ezért 1915 decemberében a cs. és kir. Hadügyminisztérium kebelében felállították a 9. hadisírokkal foglalkozó osztályt (9. Kriegsgräberabteilung),³³ ami az említett szervezetek munkáját volt

³² Az összesen 5301 kötetből álló sorozatban a XVII. század elejétől találhatunk születési, keresztelési, házassági és halotti anyakönyveket.

³³ Reichl 2007. 42. o.

hivatott felügyelni, illetve adataikat központilag összegyűjteni. Az osztály szervezetében a következő változás 1916 decemberében következett be, amikor egyesítették az akkor létrehozott 10. veszteségi lista osztállyal (10. Verlustlistenabteilung). Az információgyűjtést, dokumentálást azonban továbbra is a harctéren működő hadtestparancsnokságok, illetve a hátszágban a békebeli hadtestparancsnokságok helyén létrehozott katonai parancsnokságok említett osztályai, felügyelősegei folytatták.

Az elkészített temetőkataszterek, névjegyzékek, helyszínrajzok javarésze sajnos megsemmisült. A bécsi Hadilevéltárban csupán 351 doboznyi irat maradt fenn. Az iratokat országokénti bontásban, a települések nevei szerint betűrendben lerakva őrzik. A kutatást az országoként vezetett település szerinti névmutatók segítik. Az anyaghoz jelenleg számítógépes adatbázis készül. Mostanáig az osztrák kollégák az Albánia, Ausztria, az egykori Csehszlovákia és Jugoszlávia, valamint Oroszország, Ukrajna és Lengyelország, valamint az Olaszország területén lévő osztrák–magyar katonatemetőkkel, illetve hadsírokkal rendelkező települések névmutatóit dolgozták fel. Az osztály tevékenysége során keletkezett iktatott iratok mennyisége a fent jelzettnél jóval nagyobb. A cs. és kir. Hadügyminisztérium fondjában fennmaradt 389 doboznyi irattár nagyrészt az osztályhoz érkezett egyéni megkereséseket tartalmazza.

1917 áprilisában a cs. és kir. Hadügyminisztériummal egyeztetve a Honvédelmi Minisztérium elhatározta, hogy létrehoz egy temetőkatasztert,³⁴ amely a Magyarországon eltemetettek mellett a harctéren hősi halált haltak adatait is tartalmazni fogja. Az 1917 októberében megkezdődött szervezési munka során a szakemberek egy két tisztből és 42 írnokból álló csoport létrehozását tervezték. A három hónaposra tervezett intenzív munka során a háború kitörése óta eltelt időszak adatait dolgozták volna fel. Végül 1917. november végén a pozsonyi honvédkerületől csak 15 irodai szolgálatra alkalmas legénységi állományú katonát küldtek Bécsbe. A csoport a bécsi Hadügyminisztérium 10. veszteségi osztályán a magyar honosságúak veszteségi adatait gyűjtötte. A „Honved-Gruppe”, vagyis a magyar csoport bécsi tevékenységéről ugyan van tudomásunk, de az általuk végezhető feldolgozás eredménye sajnos nem maradt fenn.³⁵

A következő vizsgálandó kérdéskör a veszteségi iratok magyarországi kezelése a világháború alatt és utáni időszakokban.

Eddigi kutatásaim során csupán egyetlen iratra bukkantam, amely arról tanúskodik, hogy 1915 augusztusában egy nagybecskereki nyomdatulajdonos, Pleitz Pál a m. kir. honvédelmi miniszternél indítványozta a magyar veszteségi adatok kiadását. Igaz, a kiadvány alapját, más nyilvántartás nem lévén, az igencsak pontatlan veszteségi lajstromok adatai szolgáltatták volna. A munka azonban a cs. és kir. Hadügyminisztérium ellenvétele miatt nem indulhatott meg, pontosabban az erre vonatkozó döntést későbbre halasztotta, ami végül sohasem született meg.³⁶ Az I. világháborút követően, az 1920-as években kísérletet tettek a veszteségi adatok összegyűjtésére. Ennek eredménye a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött közel 400 db különféle halotti anyakönyv. Az anyakönyvek csapattestenként, illetve egészségügyi intézményenként rendezettek. Sajnos az anyakönyvek-ből készített legalább 200 000 nevet tartalmazó, név szerint kialakított betűrendes kata-

³⁴ HL HM 9161/el.n.3-1917.

³⁵ HL HM 2158/el.n.3-1917.

³⁶ KA KM 10. Abt. 38/15-11-2-1915.

lógust az 1950-es években megsemmisítették, illetve az adatokat tartalmazó cédulákat az akkori időkre jellemző papírhiány miatt elsősorban budapesti tudományos intézmények között, mivel a hátoldaluk üres volt, szétosztották jegyzetpapírnak. A Hadtörténelmi Levéltárnak az elmúlt évtizedekben csupán néhány 100 darabot sikerült visszaszereznie. A katalógus hiánya miatt a gyűjteményben történő kutatás szinte lehetetlen vállalkozás volt, hiszen az eltelt évszázad során a legtöbbször a keresett hősi halott csapatteste, annak hadrendi száma feledésbe merült.

Az I. világháború során szolgálatot teljesítettek utáni érdeklődés, ami nemcsak a hősi halottakra irányult, a '90-es évektől ismét felélénkült. Jelentős társadalmi igény miatt a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum a Honvédelmi Minisztérium támogatásával 2012-ben megkezdte a világháború során kiadott hivatalos veszteségi lajstromok kereshető adatbázisba történő feldolgozását, amit a már említett összevont névmutató hiánya tett szükségessé.

Az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottságtól kapott támogatás, illetve az akkori három stratégiai partner, a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatala és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára között született megállapodás értelmében a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2015-ben feladatul kapta az 1914 és 1918 közötti magyar katonai áldozatvállalás adatainak feltárására, rendszerezésére és közzétételére irányuló munka koordinálását. A megállapodásnak, valamint a Centenárium Emlékbizottságtól kapott rendszeres támogatásnak köszönhetően a munka 2015-től jelentősen felgyorsult, majd 2018-ban Budapest Főváros Levéltára is csatlakozott a feldolgozási programhoz. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2012-ben indult részprojekthez 2018 novemberéig levéltári és könyvészeti dokumentumok alapján feltárta, adatbázisba rendszerezte az I. világháborúban megsebesült, eltűnt, megbetegedett és hadifogságba esett magyar honosságú, azaz a Magyar Királyság területén született katonák adatait. A határainkon is túlmutató feltáró munka eredményeképpen elkészült adatbázis öt feldolgozható forráscsoportra támaszkodik:

- hivatalosan kiadott veszteséglista,
- a Hadtörténelmi Levéltárban található halotti anyakönyvek,
- a bécsi Hadilevéltárban található halotti anyakönyvek,
- a pozsonyi Hadtörténelmi Levéltárban található halotti anyakönyvek,
- a bécsi Hadilevéltárban őrzött temetőkataszteri iratanyag.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban hat esztendeig tartó digitalizálási és feldolgozási munka eredményeképpen jelenleg összességében több mint 1 millió 500 ezer magyar honosságú katonára vonatkozó feldolgozott adatsor, vagyis több mint 1 millió 500 ezer veszteségi esemény áll rendelkezésünkre. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára megyei tagintézményei által, valamint Budapest Főváros Levéltára az együttműködés keretében az I. világháborúval kapcsolatos polgári halotti anyakönyvi adatokat gyűjtötte össze. A feldolgozott adatsorok, azaz az eltűnt, megsebesült, hadifogságba esett és hősi halált halt katonák adatai informatikai értelemben egyetlen rendszert alkothatnak majd: a „Magyar Katona áldozatvállalása a Nagy Háborúban” adattár szabadon kutatható adatbázis formájában elérhető. Ez az összefüggő, de egyes elemeiben külön is kereshető, tudományos alapon rendszerezett, alap kutatásokon nyugvó információtömeg szinte minden magyar család számára tartalmaz majd ismereteket, amelyeket a közös katonai múlt összeköt, határokon innen és túl.

BIBLIOGRÁFIA

- Bodart* 1919. *Bodart, Gaszton*: Kriegsverluste einst und jetzt. Wien, 1919.
- Kézikönyv 1935. A világháború kézikönyve 1914–1918. Összeállította *De Sgardelli Ceasar*. Budapest, 1935.
- Mike* 1927. *Mike Gyula*: A Magyarbirodalom és a mai Magyarország vérvesztesége a világháborúban. *Statisztikai Közlemények*, 1927. 7. sz. 623–633. o.
- Reichl* 2007. *Reichl, Thomas*: Das Kriegsgräberwesen Österreichs-Ungarns im Weltkrieg und die Obsorge in der Republik Österreich. Das Wirken des Österreichischen Schwarzen Kreuzes in der Zwischenkriegszeit. Dissertation. Wien, 2007.
- Tepperberg* 2006. *Tepperberg, Christoph*: Quellen zur genealogischen Forschung im Kriegsarchiv Wien. Wien, 2006.

RÖVIDÍTÉSEK

Abt.	Abteilung
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
HM	Honvédelmi Minisztérium
KA	Kriegsarchiv, Wien
KM	Kriegsministerium

Gábor Kiss

HANDLING THE DATA OF LOSSES OF WORLD WAR ONE FROM 1914 UNTIL NOW

(Abstract)

In the beginning of the 2010s, near the centenary of the outbreak of World War One, the public opinion gradually turned toward the events of the by then nearly forgotten Great War considered to be the arch-catastrophe of humanity. Family histories preserved mainly the memories of the deceased heroes and those who were taken prisoners or injured. Understandably, the relatives of used-to-be soldiers would like to learn more and more data about the fate of the soldiers of World War One. The research article outlines the remained statistics of the historical period, introduces the process of the registering of war losses, and presents the remained archival sources and research possibilities of the Great War. As a result of the 6-year-long research and elaboration work of losses done in the Hungarian Institute and Museum of Military History and in six partner institutions, today we have more than 1,5 million sets of data about soldiers of Hungarian citizenship. The database will soon be published and become available online to anyone.